

การพัฒนาแบบแผนการจัดการตนเองที่มีต่อความสำเร็จ
ในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน*
DEVELOPING A SELF-MANAGEMENT MODEL FOR SUCCESSFUL
SUSTAINABLE COMMUNITY FOREST MANAGEMENT

อรวรรณ บุญทัน^{1*}, รัชณี โพธิ์แทน²

Orawan Boontun^{1*}, Rachanee Pothitan²

¹บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย

¹Faculty of the Graduate School, Kasetsart University, Bangkok, Thailand

²คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย

²Faculty of Forestry, Kasetsart University, Bangkok, Thailand

*Corresponding author E-mail: orawan.bt@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสภาพการณ์การจัดการทรัพยากรป่าชุมชนอย่างยั่งยืน 2) ศึกษาวิธีการปฏิบัติที่ดีที่มีต่อความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน และ 3) พัฒนาแบบแผนการจัดการตนเองที่มีต่อความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน เป็นการศึกษาวิจัยแบบผสมผสาน โดยเชิงปริมาณใช้เครื่องมือเป็นแบบประเมินตนเองในการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ สมาชิกในชุมชนที่มีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในเขตพื้นที่ป่าสาธารณะประโยชน์ พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ พื้นที่อนุรักษ์และได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว จำนวน 14 ชุมชน วิเคราะห์สถิติด้วยค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน โดยเลือกแบบเจาะจง และเชิงคุณภาพ ใช้เครื่องมือเป็นแบบสัมภาษณ์เชิงลึกและสนทนากลุ่ม ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ กลุ่มผู้นำชุมชน ผู้นำอาวุโส ปราชญ์ชาวบ้าน หน่วยงานท้องถิ่น คณะกรรมการป่าชุมชน ผู้ใช้ประโยชน์จากป่า กลุ่มเยาวชน จำนวน 15 คนต่อชุมชน ผลการวิจัยพบว่า 1) ชุมชนส่วนใหญ่มีการจัดการทรัพยากรป่าไม้อยู่ในระดับดีมาก โดยให้ความสำคัญกับการจัดการขอบเขตทรัพยากรป่าไม้เป็นลำดับแรก รองลงมาเป็นการจัดการสุขภาวะป่าไม้ การเข้าถึงทรัพยากรและการแบ่งปันผลประโยชน์ และความมั่นคงทางอาหาร ตามลำดับ 2) วิธีการปฏิบัติที่ดีที่มีต่อความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน ประกอบด้วย การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง การแลกเปลี่ยนข้อมูลร่วมกัน การกระจายอำนาจการจัดการ และ 3) แบบแผนการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน ดำเนินการใน 4 ขั้นตอน คือ การติดตามตรวจสอบสภาพการณ์จัดการ การทบทวนสะท้อนผล การวางแผนกิจกรรม และการพัฒนาปรับปรุงแก้ไข โดยกระบวนการดังกล่าวจะต้องมีความหลากหลายของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน

คำสำคัญ: การพัฒนาแบบแผน, การจัดการตนเอง, ความสำเร็จ, การจัดการป่ายั่งยืน

Abstract

The objectives of this research were as follows: 1) to study the situation of sustainable community forest resource management, 2) to identify good practices that contribute to success in sustainable community forest management, and 3) to develop a self-management model for

sustainable community forest management. This study employs a mixed-methods research approach. Quantitatively, it uses a self-assessment tool for community-based forest resource management. The sample group includes community members who manage forest resources in public forest areas, national reserved forest areas, and protected areas, as well as those who have received Green Globe awards, totaling 14 communities. Statistical analysis is conducted using averages and standard deviations by purposive sample. Qualitatively, the study employs tools such as in-depth interviews and focus groups. Key informants include community leaders, local scholars, local authorities, Community Forest Committee members, forest users, and youth groups, totaling 15 people per community. The research results found that: 1) Most communities have very good levels of forest resource management, prioritizing the management of forest resource boundaries. Following this, in order of importance, are forest health management, access to resources, sharing of benefits, and food security. 2) Good practices that contribute to success in sustainable community forest management include the participation of all involved parties, mutual information exchange, and decentralization of management. 3) The sustainable community forest management model involves 4 steps: monitoring and inspecting the management situation, reflection and review, activity planning and development, and improvement and correction. These processes must involve a variety of stakeholder groups participating at every step.

Keywords: Model Development, Self-Management, Success, Sustainable Forest Management

บทนำ

การจัดการป่าไม้อย่างยั่งยืนเป็นแนวคิดที่มุ่งไปสู่การรักษาคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ การสร้างงาน สร้างรายได้และความมั่นคงในการดำรงชีวิตเพื่อประโยชน์ของชุมชนและประเทศชาติ (Rabiul, I. et al., 2010) ประชาคมโลกให้ความสำคัญกับการจัดการป่าไม้อย่างยั่งยืนมาอย่างต่อเนื่องกว่า 3 ทศวรรษนับตั้งแต่การประชุมสุดยอดของโลก (Earth Summit, Rio Conference) เป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษ (MDGs) และเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) ล้วนแล้วแต่ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ ป่าไม้ และใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ประเทศไทยในฐานะสมาชิกของสหประชาชาติได้นำหลักการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืนเข้ามาผนวกเป็นเป้าหมายการพัฒนาประเทศในแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี และแปลงสู่การปฏิบัติในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 ที่ให้ความสำคัญและส่งเสริมการผลิตและบริโภคที่ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อีกทั้งยังมีการส่งเสริมและสนับสนุนให้ภาคประชาชนเข้ามามีบทบาทสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมผ่านกลไกการจัดตั้งป่าชุมชนนอกเขตพื้นที่อนุรักษ์ โดยชุมชนร่วมกับรัฐในการอนุรักษ์ ป่าไม้ จัดการ บำรุงรักษา ตลอดจนใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและความหลากหลายทางชีวภาพในป่าชุมชนอย่างสมดุลและยั่งยืนตามพระราชบัญญัติป่าชุมชน พ.ศ. 2562 ส่วนชุมชนที่มีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในเขตพื้นที่อนุรักษ์ได้มีนโยบายให้ประชาชนสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้ภายใต้ข้อกำหนดตามพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2562

การเสริมสร้างขีดความสามารถของชุมชนในการจัดการตนเอง เป็นหนึ่งในกลไกที่สำคัญและจำเป็นสำหรับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ หลายประเทศทั่วโลกได้มีการพัฒนาเครื่องมือในการติดตามและประเมินผลการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งในระดับนานาชาติ ระดับประเทศ และระดับหน่วยงานในพื้นที่ เพื่อ

สะท้อนถึงสถานการณ์ ความก้าวหน้า และความท้าทายที่โลกกำลังเผชิญอยู่โดย Ritchie, B. et al. ได้ระบุว่า เกณฑ์และตัวชี้วัด (Criteria and Indicators: C & I) เป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการติดตามและประเมินผล การปฏิบัติงานให้เป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ อีกทั้ง C & I ยังเป็นเครื่องมือในการบันทึกความเปลี่ยนแปลง และตรวจสอบผลกระทบเพื่อการจัดการที่เหมาะสม รวมถึงเป็นสะพานเชื่อมระหว่างชุมชนกับโลกภายนอกผ่าน ข้อมูลความรู้และมุมมองต่าง ๆ ที่พัฒนาขึ้นอย่างเป็นระบบ (Ritchie, B. et al., 2000) สอดคล้องกับการศึกษา ของ Mendoza, A. G. & Prabhu, R., Khadka, C. & Vacik, H. ที่ระบุว่า เกณฑ์และตัวชี้วัดได้กลายเป็นเครื่องมือ หลักในการดำเนินงานตามหลักการของการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน (Mendoza, A. G. & Prabhu, R., 2003) ; (Khadka, C. & Vacik, H., 2012) ทั้งนี้ จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า จุดประสงค์ใน การนำเกณฑ์และตัวชี้วัดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติไปใช้ประโยชน์ส่วนใหญ่เป็นไปเพื่อให้ทราบถึง ความก้าวหน้าของการปฏิบัติงานตามโครงการ การศึกษาทางเลือก การประเมินที่เน้นการตัดสินใจ และเป็น เครื่องมือสำคัญในการกำหนดนโยบาย การวางแผน และการตัดสินใจ สำหรับการจัดการป่าไม้อย่างยั่งยืน โดย แนวทางและกระบวนการพัฒนาเกณฑ์การประเมินเป็นไปในรูปแบบของการดำเนินการจากบนลงล่าง (Top-down Process) กล่าวคือ เป็นการกำหนดจากหน่วยงานส่วนกลาง ผู้ปฏิบัติในพื้นที่ไม่มีบทบาทหรือมีส่วนร่วม น้อย อีกทั้งยังเกิดช่องว่างของการจัดการจากภาคทฤษฎีสู่การปฏิบัติในพื้นที่ ตลอดจนการให้ความสำคัญต่อระบบ นิเวศมากกว่าผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคม (Charnley, S. P. & Melissa, R., 2007) รวมถึงการ ประเมินผลส่วนใหญ่ดำเนินการโดยกลุ่มบุคคลหรือองค์กรภายนอก หลังสิ้นสุดการดำเนินกิจกรรม (Summative Evaluation) โดยชุมชนมีบทบาทเป็นเพียงผู้ให้ข้อมูล

จากข้อมูลการพัฒนาเกณฑ์และตัวชี้วัดและสถานการณ์การจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนข้างต้นผู้วิจัย จึงสนใจการพัฒนารูปแบบการจัดการตนเองที่มีต่อความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน เนื่องจากการ ประเมินผลด้วยตัวเองเป็นกระบวนการต่อเนื่องเพื่อให้ชุมชนได้รู้จักตัวเอง ยอมรับตัวเอง สามารถประเมินผลได้ ด้วยตัวเองอย่างมีทิศทาง มีพลังอำนาจเชิงบวกในการกำหนดวิธีการทำงานของกลุ่มชุมชน เพื่อก่อให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ดีขึ้น รวมถึงมีการปรับปรุงแผนงาน และการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา และนำไปสู่การเรียนรู้ เพื่อพัฒนาตนเองต่อไป (Srisa-ard, O., 2018) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประเมินผลการเรียนรู้ระหว่างการดำเนินงาน เพื่อการพัฒนา (Formative Assessment) ที่เน้นการประเมินกระบวนการเพื่อให้รู้ตัวเองและนำไปสู่การพัฒนา ปรับปรุง (วิจารณ์ พานิช, 2557) สอดคล้องกับข้อมูลของ สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม ที่ ระบุว่า กระบวนการติดตามจะให้ความสำคัญกับกิจกรรมและผลผลิตของโครงการนั้น ๆ เป็นสำคัญ (สำนักงาน ส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม, 2559) ซึ่งผลการศึกษาที่ได้รับเป็นประโยชน์ต่อชุมชนเพื่อใช้เป็น เครื่องมือในการประเมินตนเองผ่านกระบวนการทบทวน ไตร่ตรอง สะท้อนคิดการปฏิบัติงาน และนำไปสู่การ เสริมสร้างศักยภาพในการจัดการทรัพยากรป่าไม้บนฐานของชุมชนอย่างยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพการณ์การจัดการทรัพยากรป่าชุมชนอย่างยั่งยืน
2. เพื่อศึกษาวิธีการปฏิบัติที่ดีที่มีต่อความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน
3. เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการตนเองที่มีต่อความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

วิธีดำเนินการวิจัย

1. **รูปแบบการวิจัย** การพัฒนารูปแบบการจัดการตนเองที่มีต่อความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรป่า ชุมชนอย่างยั่งยืนเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) โดยใช้วิธีการวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed Method Research)

2. ประชากรและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

2.1 ประชากร คือ สมาชิกในชุมชนที่มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น มีประสบการณ์ในเรื่องการอนุรักษ์ การฟื้นฟู และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ซึ่งทั้งหมดเป็นชุมชนที่ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียวประเภทชุมชนและรางวัลสปันท์ เกตุทัต รางวัลแห่งความยั่งยืนจากสถาบันลูกโลกสีเขียว ตั้งแต่ปี 2542 - 2562 รวมทั้งสิ้น 143 ชุมชน

2.2 กลุ่มตัวอย่าง ใช้วิธีคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือกชุมชนกลุ่มตัวอย่าง คือ 1) เป็นชุมชนที่มีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่สาธารณะประโยชน์ จำนวน 5 ชุมชน พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ จำนวน 5 ชุมชน และในเขตพื้นที่อนุรักษ์ จำนวน 4 ชุมชน รวมจำนวน 14 ชุมชน (ตารางที่ 1) 2) มีกลุ่มผู้นำชุมชน ผู้นำอาวุโส ปราชญ์ชาวบ้าน หน่วยงานท้องถิ่น คณะกรรมการป่าชุมชน ผู้ใช้ประโยชน์จากป่า และกลุ่มเยาวชน ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกับการจัดการและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ มาร่วมให้ข้อมูลหลักและประเมินการจัดการทรัพยากรป่าไม้ผ่านการสนทนากลุ่ม รวมประมาณ 10 - 15 คนต่อชุมชน

ตารางที่ 1 ชุมชนกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา

พื้นที่ป่าสาธารณะประโยชน์	พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ	พื้นที่ป่าอนุรักษ์
1. ชุมชนตำบลเขื่อนเพิง จังหวัด สุรินทร์	1. บ้านสามขา จังหวัด ลำปาง	1. บ้านกลาง จังหวัด ลำปาง
2. ชุมชนตำบลจอมศรี จังหวัด อุตรดิตถ์	2. กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และป่าชุมชนบ้านยางโทน จังหวัด กาญจนบุรี	2. กลุ่มอนุรักษ์และชมรมนาเหี่ยวพื้นบ้านสลักคอก จังหวัด ตราด
3. ชุมชนอนุรักษ์ป่าสาธารณะ "บึงออนซอน" จังหวัด หนองบัวลำภู	3. ชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี จังหวัด กาญจนบุรี	3. ชุมชนบ้านลำใน จังหวัด พัทลุง
4. บ้านคอกคี่ จังหวัด ขอนแก่น	4. กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาสามสืบสร้างและเขาเขียว จังหวัด นครราชสีมา	4. ชุมชนบ้านทุ่งตะเซะ จังหวัด ตรัง
5. กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมฝั่งลำน้ำชี จังหวัด บุรีรัมย์	5. บ้านหัวทุ่ง จังหวัด เชียงใหม่	

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

3.1 แบบประเมินตนเองในการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน มีขั้นตอนการพัฒนา ดังนี้

รอบที่ 1 การคัดเลือกเกณฑ์และตัวชี้วัด โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้เชี่ยวชาญจากสถาบันการศึกษา คณะกรรมการพิจารณารางวัลด้านสิ่งแวดล้อม หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมป่าไม้ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช และชุมชนที่มีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ได้รับรางวัลทางด้านสิ่งแวดล้อมจากหน่วยงานต่าง ๆ จำนวน 10 คน เพื่อทำการคัดเลือกเกณฑ์และตัวชี้วัดด้วยวิธีการตัดสินใจแบบหลายหลักเกณฑ์ (Multi-Criteria Analysis: MCA) โดยการเปรียบเทียบคู่และให้ค่าน้ำหนักเกณฑ์ (Pairwise Comparison Matrix) ตรวจสอบค่าความสอดคล้องของข้อมูล (Consistency Ratio: C.R.) และความสมเหตุสมผล (Consistency) ของการให้คะแนนแบบประเมินจากผู้เชี่ยวชาญ 10 คน ด้วยวิธีการตัดสินใจแบบหลายหลักเกณฑ์ พบว่า อัตราส่วนความสอดคล้องมีค่าไม่เกินร้อยละ 10 แสดงว่าข้อมูลคะแนนความสำคัญที่ได้จากการเปรียบเทียบคู่มีความสอดคล้องและสมเหตุสมผลกัน (Huizingh, E. K. R. E. & Vrolijk, H. C. J., 1995); (Sahoo, P. K. & Riedel, T., 1998); (นรินทร์ เอื้อศิริวรรณ และคณะ, 2560)

รอบที่ 2 การพัฒนาตัวบ่งชี้และแบบประเมินตนเองในการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน โดยผู้วิจัยได้นำเกณฑ์จากการทดสอบแบบประเมินรอบที่ 1 มาวิเคราะห์และจัดทำคำอธิบายตัวบ่งชี้ตามกรอบแนวคิด Input-Process-Output Framework โดยให้ความสำคัญกับตัวบ่งชี้ประเภทกระบวนการ จำนวน 52 ตัวบ่งชี้ ปัจจัยนำเข้า 13 ตัวบ่งชี้ และปัจจัยผลลัพธ์ 11 ตัวบ่งชี้ ดังแสดงในตารางที่ 2

3.2 สัมภาษณ์เชิงลึกและสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยได้ทำการนำข้อมูลด้านเอกสาร (Documentary Data) คือ ข้อมูลปฐมภูมิ ข้อมูลทุติยภูมิ ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่ม และข้อมูลจากการบันทึกการสังเกต ทำการตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation)

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล โครงการวิจัยนี้ผ่านการรับรองด้านจริยธรรม จากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ สาขาสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เมื่อวันที่ 19 มิถุนายน 2566 หนังสือรับรอง KUREC-SSR66/048 โดยผู้วิจัยได้มีการชี้แจงและแจ้งวัตถุประสงค์ของงานวิจัยให้ผู้เข้าร่วมการวิจัยรับทราบ การเข้าร่วมโครงการเป็นไปด้วยความสมัครใจ ซึ่งผลการวิจัยที่ได้จะนำเสนอในภาพรวม ไม่มีการระบุตัวบุคคล ไม่มีการเปิดเผยรายชื่อ - สกุลของผู้เข้าร่วมวิจัย และจะนำเสนอเฉพาะข้อมูลที่ได้ตามความเป็นจริง ผู้วิจัยเป็นผู้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเองโดยการจัดเวทีการสนทนากลุ่มและบันทึกข้อมูลการให้คำคะแนนการประเมินตนเองของชุมชนด้วยโปรแกรมไมโครซอฟต์เอกเซล จากนั้นนำข้อมูลทั้งหมดมาเรียบเรียงและสรุปตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาเพื่อนำไปใช้ในการวิเคราะห์ผลการวิจัย

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

5.1 วิเคราะห์เกณฑ์และตัวชี้วัดการจัดการทรัพยากรป่าไม้ (รอบที่ 1) ภายใต้หลักการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืนด้านระบบนิเวศ เศรษฐกิจ สังคม และนโยบายกฎหมาย ตามกรอบการพัฒนาเครื่องมือเพื่อการจัดการป่าอย่างยั่งยืนจากการประชุมภาคีป่าไม้แห่งสหประชาชาติ (FAO, 2023) และแนวทางการจัดทำเกณฑ์และตัวชี้วัดการจัดการป่าไม้ของศูนย์วิจัยป่าไม้นานาชาติ (CIFOR, 1999) โดยการวิเคราะห์ ตัวชี้วัดปัจจัยนำเข้า ตัวชี้วัดกระบวนการ และตัวชี้วัดผลลัพธ์ (อรรถพล อ่างคำ, 2548) ซึ่งเป็นองค์ประกอบของการจัดการเชิงรุกเพื่อให้เกิดการเรียนรู้มีส่วนร่วม (มนสิข สิริสมบุญ, 2565) โดยตัวชี้วัดที่เป็นเหตุหรือปัจจัยนำเข้าและตัวชี้วัดผลลัพธ์จะสะท้อนถึงประสิทธิภาพการทำงาน ส่วนตัวชี้วัดกระบวนการจะแสดงถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จ และทำให้ทราบถึงสิ่งที่ควรปรับปรุง (กองนโยบายและแผนสำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม, 2564) ง่ายต่อการพิจารณาระดับเกณฑ์การให้คะแนน (Scoring Rubrics) ของตัวบ่งชี้แต่ละประเภทด้วยการอธิบายรายละเอียดระดับคะแนนเพื่อให้ผู้ประเมินเข้าใจว่าทำไมถึงได้คะแนนเท่านั้น และจะต้องทำอย่างไรเพื่อปรับปรุง พัฒนาสำหรับการปฏิบัติครั้งต่อไป (พิชิต ฤทธิ์จรูญ, 2564)

5.2 วิเคราะห์ผลการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน ด้วยค่าเฉลี่ย (Mean) รุปริคส์ (Scoring Rubrics) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation: S.D.) เพื่ออธิบายผลการประเมินตนเองของชุมชนที่มีการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ และสรุปผลการประเมินด้วยการกำหนดเกณฑ์การแปลความหมายข้อมูลที่เป็นค่าเฉลี่ยของตัวชี้วัด โดยการแปลค่าระดับคะแนนการประเมินได้นำแนวคิดของ Best, J. W. โดยสูตรการหาความต้องการของอันตรภาคชั้น (Best, J. W., 1981)

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยนี้นำเสนอตามวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. สภาพการณ์การจัดการทรัพยากรป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

การพัฒนาแบบแผนการจัดการตนเองที่มีต่อความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนนั้นผู้วิจัยได้พัฒนาแบบประเมินตนเองในการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนอย่างยั่งยืน ซึ่งประกอบด้วย 9 เกณฑ์ 76 ตัวบ่งชี้ มีลักษณะเป็นแบบการให้คำคะแนนรูปริคส์ (Scoring Rubrics) โดยสมาชิกในชุมชนเป็นผู้ประเมินตนเองอย่างมีส่วนร่วมและสรุปเป็นฉันทามติของกลุ่ม ผลจากการนำแบบประเมินตนเองในการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนอย่างยั่งยืนไปใช้ พบว่า การจัดการทรัพยากรป่าไม้ในเขตพื้นที่ป่า 3 ลักษณะ (ป่าสาธารณะ ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าอนุรักษ์) มีค่าคะแนนเฉลี่ยของชุมชนส่วนใหญ่อยู่ในระดับดีมาก โดยชุมชนให้คำคะแนนรูปริคส์ในแต่ละตัวชี้วัด (ตารางที่ 2) สรุปได้ ดังนี้

1.1 ชุมชนที่มีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่สาธารณะประโยชน์มีค่าเฉลี่ยของตัวชี้วัดในเกณฑ์ที่ 2 ขอบเขตของทรัพยากรป่าไม้สูงเป็นลำดับแรก ($\bar{X} = 2.88$) รองลงมา คือ ค่าเฉลี่ยของตัวชี้วัดเกณฑ์ที่ 3 สุขภาวะป่าไม้ ($\bar{X} = 2.60$) ทั้งนี้ เนื่องจากพื้นที่ป่าสาธารณะประโยชน์ที่ศึกษา เป็นที่ดินที่มีหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวง หรือ น.ส.ล. ซึ่งต้องแสดงเอกสารหลักฐานชี้แจงเขตที่ดิน มีการปักป้ายที่สาธารณะประโยชน์ชัดเจน สามารถตรวจสอบแนวเขตได้ เช่น ทำถนน ขุดคลองรอบป่า กั้นรั้วลวดหนาม และจัดทำแผนที่แสดงขอบเขตให้สมาชิกผู้ใช้ประโยชน์รับทราบโดยทั่วกัน

1.2 ชุมชนที่มีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ พบว่า มีค่าเฉลี่ยของตัวชี้วัดในเกณฑ์ที่ 2 ขอบเขตของทรัพยากรป่าไม้สูงเป็นลำดับแรก ($\bar{X} = 2.76$) รองลงมา คือ ค่าเฉลี่ยของตัวชี้วัดเกณฑ์ที่ 4 การเข้าถึงทรัพยากรและการแบ่งปันผลประโยชน์ ($\bar{X} = 2.65$) เนื่องจากชุมชนได้มีการขึ้นทะเบียนป่าชุมชนกับกรมป่าไม้ ซึ่งเป็นการจัดตั้งป่าชุมชนในพื้นที่ของรัฐที่เป็นไปตามข้อกำหนดในการจัดแบ่งบริเวณเขตป่าเพื่อการอนุรักษ์ และเพื่อการใช้ประโยชน์ที่ชัดเจน ทั้งนี้ ชุมชนมีสิทธิในการเก็บหาของป่า การใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ การใช้ประโยชน์จากไม้เพื่อการดำรงชีพ และกิจกรรมสาธารณะภายในชุมชน รวมถึงประโยชน์ในด้านการส่งเสริมการเรียนรู้และสร้างจิตสำนึกเกี่ยวกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน

1.3 ชุมชนที่มีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่อนุรักษ์ พบว่า มีค่าเฉลี่ยของตัวชี้วัดในเกณฑ์ที่ 6 ความมั่นคงทางอาหารและเกษตรกรรมยั่งยืน สูงเป็นลำดับแรก ($\bar{X} = 2.40$) รองลงมา คือ ค่าเฉลี่ยของตัวชี้วัดเกณฑ์ที่ 4 การเข้าถึงทรัพยากรและการแบ่งปันผลประโยชน์ ($\bar{X} = 2.38$) ทั้งนี้ เนื่องจากพื้นที่การจัดการทรัพยากรอยู่ในพื้นที่ของรัฐและอยู่ภายใต้การกำหนดกรรมสิทธิ์ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยรัฐ ซึ่งอนุญาตให้การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติตามประเภท ชนิด และจำนวนตามที่ได้รับอนุญาตเป็นไปเพื่อการดำรงชีพอย่างเป็นปกติธรรมา ชุมชนจึงต้องมีการสร้างความหลากหลายของผลผลิต รวมถึงการคัดเลือกและเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์เพื่อการเพาะปลูกในพื้นที่เกษตรของตนเอง และลดการพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติในเขตพื้นที่อนุรักษ์

ตารางที่ 2 แสดงผลค่าเฉลี่ยการประเมินตนเองของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน

ตัวชี้วัด	ลักษณะตัวชี้วัด (จำนวน)			พื้นที่ป่าสาธารณะ	พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ	พื้นที่ป่าอนุรักษ์
	I	P	O	$\bar{X}$ (S.D.)	$\bar{X}$ (S.D.)	$\bar{X}$ (S.D.)
เกณฑ์ที่ 1 ความหลากหลายทางชีวภาพ เช่น การอนุรักษ์ คุ่มครองพื้นที่ชุ่มน้ำ ดิน น้ำ ป่า ถิ่นที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิต	2	1	9	2.58 (0.32)	2.45 (0.42)	2.27 (0.50)
เกณฑ์ที่ 2 ขอบเขตของทรัพยากรป่าไม้ เช่น ขอบเขตการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ แนวกันชน	-	5	-	2.88 (0.18)	2.76 (0.22)	2.25 (1.24)
เกณฑ์ที่ 3 สุขภาวะป่าไม้ เช่น ภัยคุกคามจากธรรมชาติและมนุษย์	4	-	-	2.60 (0.22)	2.25 (0.68)	1.81 (0.97)
เกณฑ์ที่ 4 การเข้าถึงทรัพยากรและการแบ่งปันผลประโยชน์ เช่น การเข้าถึงและการแบ่งปันการใช้ประโยชน์ทรัพยากร	-	4	-	2.40 (0.14)	2.65 (0.29)	2.38 (0.78)
เกณฑ์ที่ 5 ผลผลิตจากป่าตามธรรมชาติ เช่น การติดตาม ควบคุม การเก็บเกี่ยวผลผลิต มูลค่าผลผลิต การแปรรูป	-	7	2	2.38 (0.19)	2.53 (0.35)	2.14 (0.73)
เกณฑ์ที่ 6 ความมั่นคงทางอาหารและเกษตรกรรมยั่งยืน เช่น การผลิตที่เอื้อต่อระบบนิเวศและการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ การเข้าถึงแหล่งเงินทุนและปัจจัยการผลิต	-	5	-	2.44 (0.36)	2.48 (0.41)	2.40 (0.33)

ตารางที่ 2 แสดงผลค่าเฉลี่ยการประเมินตนเองของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน (ต่อ)

ตัวชี้วัด	ลักษณะตัวชี้วัด (จำนวน)			พื้นที่ป่าสาธารณะ	พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ	พื้นที่ป่าอนุรักษ์
	I	P	O	$\bar{X}$ (S.D.)	$\bar{X}$ (S.D.)	$\bar{X}$ (S.D.)
เกณฑ์ที่ 7 การบริหารจัดการทางสังคมและชุมชน เช่น การดำเนินงานตามหลักธรรมาภิบาล การขยายเครือข่าย การรักษาวัฒนธรรม ประเพณี การแก้ไขความขัดแย้ง สิทธิในการใช้ประโยชน์ทรัพยากร	3	18	-	2.35 (0.23)	2.52 (0.39)	2.13 (0.22)
เกณฑ์ที่ 8 นโยบาย กฎหมาย ระเบียบ กติกา การจัดการทรัพยากรป่าไม้และการบังคับใช้ เช่น นโยบาย กฎ กติกา บุคลากร และเทคโนโลยี	2	4	-	2.57 (0.38)	2.57 (0.45)	1.88 (0.08)
เกณฑ์ที่ 9 กลยุทธ์และแผนสำหรับการอนุรักษ์และการคุ้มครองระยะยาว เช่น แผนการจัดการ การสร้างแรงจูงใจ การติดตามประเมิน และการบริหารจัดการความเสี่ยง	2	8	-	2.18 (0.39)	2.52 (0.29)	2.23 (0.69)

ลักษณะตัวชี้วัด: I (ตัวชี้วัดนำเข้า) / P (ตัวชี้วัดกระบวนการ) / O (ตัวชี้วัดผลลัพธ์)

2. วิธีการปฏิบัติที่ดีที่มีต่อความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

การเสริมสร้างศักยภาพชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืนมีวิธีการและแนวทางในการจัดการเพื่อไปสู่ความยั่งยืน ดังนี้

2.1 การสร้างพื้นที่การสนทนาและแลกเปลี่ยนข้อมูลร่วมกันอย่างฉันทามติ เป็นการเปิดโอกาสการรับฟัง การสื่อสารข้อมูลเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน ลดอคติ ข้อโต้แย้ง และนำไปสู่กระบวนการตัดสินใจในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน ดังคำกล่าวที่ว่า

“เพื่อให้ทุกคนรู้สึกว่ที่นี่ คือ ป่าของเขา ในการทำกิจกรรมทุกครั้งเราจะมีการประชุมหมู่บ้านเพื่อให้สมาชิกในชุมชนทุกคนได้เข้ามามีส่วนร่วมตามกำลัง เช่น การสร้างแนวเขตรอบป่าด้วยการทำถนนและรั้วลดหามาขอบป่าชุมชนเพื่อป้องกันการบุกรุกป่าแต่ชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ปกติ โดยการเอาแรง การบริจาค และการสนับสนุนเพิ่มเติมจาก อบต. วัด และญาติธรรม” (ผู้นำชุมชนบ้านคอกคี่, 2566)

เช่นเดียวกับคำกล่าวของผู้นำชุมชนบ้านสามขาที่ว่า “ถ้าจะทำอะไรให้ยั่งยืนจะต้องเข้าใจ เข้าถึง ลงมือปฏิบัติ การมีส่วนร่วมจิตสำนึกเป็นเจ้าของ มีกฎกติการ่วมกัน มีวินัยความรับผิดชอบผลประโยชน์ร่วมกันและแก้ไขปัญหให้ชุมชนได้” (ผู้นำชุมชนบ้านสามขา, 2566)

2.2 การจัดให้มีการกระจายอำนาจและถ่ายโอนอำนาจอย่างเป็นทางการและเหมาะสมบนพื้นฐานของการมีส่วนร่วม นำมาซึ่งความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน ดังคำกล่าวของแม่หลวงบ้านหัวทุ่งที่ว่า

“เราเปิดโอกาสให้คนรุ่นใหม่เข้ามาทำงานพัฒนาหมู่บ้าน มีการแบ่งบทบาทหน้าที่ชัดเจน แบ่งตามความถนัด ผู้นำรุ่นสองซึมซับและเรียนรู้จากคนใกล้ตัว ที่สำคัญผู้นำต้องยอมรับการเปลี่ยนแปลง และเปิดรับสิ่งใหม่ ๆ ” (ผู้นำชุมชนบ้านหัวทุ่ง, 2566)

2.3 การประเมินตนเองอย่างมีส่วนร่วม ก่อให้เกิดการสะท้อนผลการทำงาน การทบทวนตนเอง นำไปสู่การวางแผนการปฏิบัติงานอย่างมีทิศทาง ดังคำกล่าวของผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ว่า

“การจดบันทึกข้อมูลพันธุ์ไม้และรายได้จากการเก็บหาของป่าทำให้เราเห็นความเปลี่ยนแปลงการสูญเสียพันธุ์ของพืชบางอย่างในป่าชุมชนแต่เราไม่ได้ทำต่อเนื่อง เพราะไม่มีใครสานต่อ ต่อไปต้องมีการสอนให้ลูกหลานในชุมชนช่วยเก็บหลักฐานในคอมพิวเตอร์ทุก ๆ ปี” (ผู้ให้ข้อมูลสำคัญชุมชนตำบลเชื้อเพลิง, 2566)

โดยการพัฒนาเครื่องมือการประเมินตนเองระหว่างการดำเนินกิจกรรมที่ครอบคลุมทั้งมิติ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนนำมาซึ่งการจัดทำฐานข้อมูลชุมชน เช่น การสำรวจ ติดตาม บันทึกข้อมูลชนิดพันธุ์ท้องถิ่น การรุกรานของชนิดพันธุ์ต่างถิ่น การประเมินมูลค่าผลผลิตจากป่าตามฤดูกาล และการจัดทำระบบบันทึก เผยแพร่ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์ ซึ่งเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการติดตามการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรป่าไม้ เป็นการสร้างคุณค่าและมูลค่าจากภูมิปัญญาในรูปแบบของชุดความรู้ บทเรียน และแผนการจัดการป่าชุมชนสู่การสร้างรายได้เพื่อเศรษฐกิจชุมชน เช่น การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากผลผลิตในป่าชุมชนที่เป็นผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการรักษาป่า

3. รูปแบบการจัดการตนเองที่มีต่อความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

การพัฒนาแบบการจัดการตนเองที่มีต่อความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน ผู้วิจัยได้สังเคราะห์กระบวนการนำแบบประเมินการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนไปใช้ ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน ดังนี้ 1) การเตรียมความพร้อมของผู้ทำการประเมินและผู้นำการประชุม 2) การเตรียมความพร้อมด้านเครื่องมือ 3) การติดต่อประสานงานต่าง ๆ 4) การดำเนินการประเมินตนเองโดยการให้คำแนะนำรูปรีดส์ และร่วมกันอภิปรายการให้คำแนะนำตัวชี้วัดในแต่ละข้อ และ 5) การสรุปผลการประเมินจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน พร้อมทั้งเปิดโอกาสให้สมาชิกได้ร่วมอภิปราย แสดงความคิดเห็นจากข้อมูลการประเมินอย่างมีส่วนร่วม เพื่อใช้เป็นแนวทางในการปรับปรุง พัฒนา การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน ที่สอดคล้องและตรงกับความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง

อภิปรายผล

1. ผลการศึกษาสภาพการณ์การจัดการทรัพยากรป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

การจัดการทรัพยากรป่าไม้ในเขตพื้นที่ป่าสาธารณะประโยชน์ ป่าสงวนแห่งชาติ และเขตพื้นที่อนุรักษ์พบว่า ชุมชนมีระดับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ภาพรวมในระดับดีมาก เนื่องจากชุมชนมีความร่วมมือในการรักษาทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม ผ่านกระบวนการประเมินตนเองอย่างฉันทามติ รวมถึงความมุ่งมั่นในการอนุรักษ์และตระหนักถึงความจำเป็นในการเฝ้าระวังทรัพยากรส่วนรวมเพื่อการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน สอดคล้องกับงานวิจัยของ วรวิทย์ นพแก้ว ที่พบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน ประกอบด้วย 1) ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 2) ผู้นำชุมชน 3) ความช่วยเหลือจากภายนอก 4) ความตระหนักถึงผลประโยชน์ และ 5) ความรู้ความเข้าใจในการบริหารจัดการ (วรวิทย์ นพแก้ว, 2566)

นอกจากนี้ ผลการวิจัยได้สะท้อนให้เห็นว่า ชุมชนที่มีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในเขตพื้นที่สาธารณะประโยชน์และเขตป่าสงวนแห่งชาติได้รับการส่งเสริมให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมกับรัฐในการบริหารจัดการพื้นที่ในรูปแบบของ “ป่าชุมชน” ที่สมาชิกทุกคนสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้ถูกต้องตามกฎหมาย ในขณะเดียวกัน การจัดการทรัพยากรป่าไม้ในเขตอนุรักษ์ยังมีคำแนะนำเฉลี่ยของตัวชี้วัดเรื่องสุขภาวะป่าไม้อยู่ใน

ระดับพอใช้ ทั้งนี้ เนื่องจากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ไม่ใช่เนื้อไม้ (Non-timber Forest Products) ในเขตพื้นที่อนุรักษ์ยังมีข้อกฎหมายในการกำหนดชนิดพันธุ์ ปริมาณ ฤดูกาลเก็บหาผลผลิตจากป่า ซึ่งเป็นการกำหนดกติกาภายใต้เงื่อนไขอัตราการใช้ใหม่ทดแทนของทรัพยากรธรรมชาติตามฤดูกาลภายใต้พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2562 อีกทั้ง การติดตาม ตรวจสอบทรัพยากรป่าไม้เป็นบทบาทของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นหลัก ชุมชนเป็นผู้ใช้ทรัพยากรภายใต้เงื่อนไขและข้อกำหนดจากหน่วยงาน การมีส่วนร่วมในการกำหนดกติกาการใช้ประโยชน์และการวางแผนเพื่อคุ้มครองทรัพยากรในระยะยาวระหว่างชุมชนร่วมกับรัฐจึงอยู่ในระดับที่รัฐเป็นผู้ให้คำแนะนำ กำกับ ดูแล ซึ่งการกำหนดนโยบายการจัดการและการเข้าถึงทรัพยากรป่าไม้ในเขตพื้นที่อนุรักษ์บางแผนงานยังไม่สอดคล้องกับประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ และสิทธิในการใช้ประโยชน์ที่ดิน ส่งผลให้การสร้างความเป็นเจ้าของร่วมในทรัพยากรส่วนรวมมีน้อย (นิตยา โพธิ์นอก และรัชวดี แสงมเหหมัด, 2560) ทั้งนี้ ธนัญภรณ์ แพรสะอาด ได้ระบุถึงแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ต้นน้ำไว้ 3 แนวทาง คือ 1) การจัดการโดยอาศัยความรู้จากภายในชุมชน เป็นการใช้ความเชื่อ จารีตประเพณีดั้งเดิม การจัดการโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น 2) การจัดการโดยอาศัยความรู้จากภายนอกชุมชน เป็นการนำหลักการและแนวคิดการจัดการป่าในรูปแบบป่าชุมชน โดยที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ และ 3) การจัดการแบบบูรณาการ เป็นการจัดการที่อาศัยการผสมผสานระหว่างการใช้ความรู้จากภายในชุมชน กับความรู้จากภายนอกชุมชน ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนกับภาครัฐในการจัดการป่าไม้ โดยชุมชนพร้อมที่จะเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติและมีอำนาจในการตัดสินใจ หน่วยงานภายนอกเป็นเพียงผู้คอยให้การสนับสนุนและช่วยเหลือเท่านั้น (ธนัญภรณ์ แพรสะอาด, 2558)

2. ผลการศึกษาวิธีการปฏิบัติที่ดีที่มีต่อความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

จากการประเมินศักยภาพการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนเป็นผู้ประเมินตนเองก่อให้เกิดกระบวนการทบทวนและสะท้อนผลการทำงานร่วมกัน โดยกระบวนการดังกล่าวได้เปิดพื้นที่การสนทนาและแลกเปลี่ยนข้อมูลร่วมกันอย่างฉันทามติ นำไปสู่แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนในมิติที่ยังไม่ได้ดำเนินการ เช่น การบันทึกและจัดเก็บข้อมูลรายปีที่ป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ ซึ่งแผนดังกล่าว หากมีการผลักดันให้เกิดขึ้นเป็นรูปธรรมได้ กระบวนการนี้จะเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดทำฐานข้อมูลชุมชนที่เป็นลายลักษณ์อักษรและมีการบันทึกความเปลี่ยนแปลงของการจัดการทรัพยากรอย่างเป็นระบบ เนื่องจากการจดบันทึกข้อมูลอย่างต่อเนื่องมีส่วนสำคัญในการจัดการทรัพยากรได้อย่างยั่งยืน (Sutton, M. A. & Rudd, A. M., 2015) รวมถึงการจัดลำดับความสำคัญของการวางแผนกิจกรรมการปรับปรุงพัฒนา ต่อยอดจากจุดแข็งที่ชุมชนมีอยู่เดิม นอกจากนี้ การจัดให้มีการกระจายอำนาจและถ่ายโอนอำนาจอย่างเป็นทางการและเหมาะสม บนพื้นฐานของการจัดการร่วม (Co-management) ยังเป็นอีกหนึ่งในแนวทางของการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชน สอดคล้องกับงานของ กาญจนา แก้วเทพ ที่ชี้ให้เห็นว่า เงื่อนไขประการหนึ่งที่จะทำให้กระบวนการเสริมพลังเป็นไปได้ คือ รูปแบบการจัดกลุ่มองค์กร จำเป็นต้องเป็นรูปแบบของการกระจายอำนาจ กระจายงาน กระจายความรับผิดชอบ กระจายผลประโยชน์ และ “สร้างความรู้สึกร่วมในการเป็นเจ้าของงาน” ให้เกิดขึ้นด้วย (กาญจนา แก้วเทพ, 2565) โดยจะต้องเพิ่มช่องทางของอำนาจและหน้าที่ให้กับชุมชนมากขึ้น เพื่อให้การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเป็นไปด้วยความยั่งยืน สอดคล้องกับเงื่อนไขและบริบทของท้องถิ่นทั้งทางด้านระบบนิเวศ สังคม วัฒนธรรม รวมถึงการเชื่อมโยงสู่ระบบที่ใหญ่กว่า (เยาวนิจ กิตติธรรกุล, 2564)

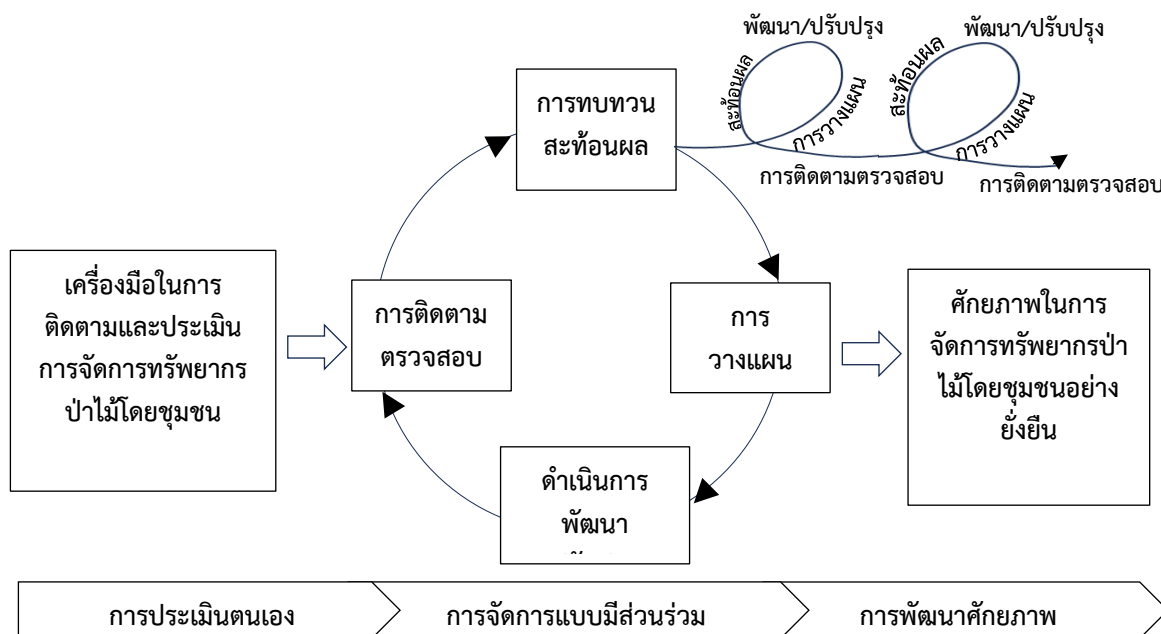
3. ผลการพัฒนารูปแบบการจัดการตนเองเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

กลไกสำคัญประการหนึ่งในการเสริมสร้างขีดความสามารถของชุมชนในการจัดการทรัพยากรได้อย่างยั่งยืน นั่นคือ สมาชิกในชุมชนต้องเล็งเห็นถึงความสำคัญของการติดตามและประเมินการจัดการทรัพยากรป่าไม้ด้วยตนเอง การวิจัยครั้งนี้จึงได้พัฒนาเครื่องมือเพื่อการจัดการตนเองอย่างยั่งยืน โดยผลจากการใช้เครื่องมือประเมินตนเองสะท้อนให้เห็นว่า สมาชิกในชุมชนได้รับทราบระดับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของตนเอง และนำไปสู่แนวทางในการพัฒนา ปรับปรุงตนเองอย่างมีทิศทาง โดยรูปแบบการประเมินดังกล่าวช่วยให้ผู้ประเมิน

สามารถตัดสินคุณภาพของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ได้อย่างมีเหตุผล เป็นการสร้างความรับผิดชอบในการประเมินร่วมกัน ทำให้เกิดการสะท้อนย้อนกลับของข้อมูลหรือคุณลักษณะที่ต้องพัฒนาจากสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในชุมชน สอดคล้องกับการศึกษาของ สุวิญา รักษาญ และคณะ ที่ระบุว่า การประเมินการท่องเที่ยวโดยชุมชนทำให้ชุมชนเล็งเห็นถึงองค์ประกอบในการจัดการท่องเที่ยว (สุวิญา รักษาญ และคณะ, 2566) อีกทั้งการศึกษาของ รัตนชัย เพ็ชรสมบัติ และคณะ ยังแสดงให้เห็นถึงการพัฒนาเครื่องมือในการประเมินศักยภาพการจัดการดูแลผู้สูงอายุโดยรอบการพัฒนาเกณฑ์การประเมินสามารถสะท้อนให้เห็นถึงระดับการดำเนินงานที่แตกต่างกัน (รัตนชัย เพ็ชรสมบัติ และคณะ, 2564)

องค์ความรู้ใหม่

การพัฒนาแบบการจัดการตนเองเป็นกระบวนการเสริมสร้างขีดความสามารถของชุมชนในการเรียนรู้คุณค่าของตนเอง ได้มองถึงอนาคตของชุมชนตนเองว่าอยากเห็น อยากอยู่ และอยากเป็นอย่างไร โดยข้อค้นพบที่เกิดจากการวิจัยครั้งนี้ทำให้ได้องค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับการเสริมศักยภาพชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ อย่างยั่งยืนด้วยกระบวนการติดตามและประเมินตนเองในระหว่างการดำเนินกิจกรรม (Formative Assessment) เพื่อให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรและศักยภาพชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างต่อเนื่องและนำไปสู่ทิศทางการพัฒนา ปรับปรุงศักยภาพ เป็นลำดับ โดยการดำเนินการ 4 ขั้นตอน คือ 1) การติดตามตรวจสอบสภาพการณ์จัดการตนเอง 2) การนำข้อมูลมาทบทวนสะท้อนผล 3) การวางแผนและ/หรือจัดลำดับความสำคัญกิจกรรม และ 4) การดำเนินการพัฒนาปรับปรุง แก้ไข โดยกระบวนการดังกล่าวจะต้องมีความหลากหลายของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ซึ่งการประเมินตนเองที่เป็นวงจรต่อเนื่องกันไป (Spiral of Step) ดังภาพที่ 1 ทำให้ชุมชนค้นพบศักยภาพของตนเองในการบริหารจัดการและการพึงพิงทรัพยากรอย่างยั่งยืน

ภาพที่ 1 แนวทางการพัฒนาศักยภาพชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน
โดยการประเมินตนเองอย่างมีส่วนร่วม

สรุปและข้อเสนอแนะ

การพัฒนาแบบการจัดการตนเองที่มีต่อความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ที่เริ่มต้นจากการพัฒนาแบบประเมินตนเองในการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน ประกอบด้วย 9 เกณฑ์ 76 ตัวบ่งชี้ โดยผลจากการนำแบบประเมินการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนไปใช้ ในภาพรวม พบว่า ชุมชนมีการจัดการทรัพยากรป่าไม้อยู่ในระดับดีมาก แสดงให้เห็นถึงสภาพการณ์จัดการทรัพยากรแบบมีอำนาจร่วม (Power with Other) ของสมาชิกในชุมชนและกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ ผ่านกระบวนการประชุมและการหาข้อตกลงร่วมกันของสมาชิกในชุมชนที่อยู่ในเขตพื้นที่ป่าสาธารณะและพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ในขณะที่ชุมชนที่มีการจัดการทรัพยากรในเขตพื้นที่อนุรักษ์เป็นอำนาจเหนือ (Power Over) ที่รัฐเป็นผู้ตัดสินใจหลักในการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ผ่านนโยบาย กฎหมาย ระเบียบ กติกา การจัดการทรัพยากร โดยข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์เพื่อการพัฒนาศักยภาพชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืนนั้น ควรมีการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในการประเมินการจัดการทรัพยากรป่าไม้ระหว่างชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะชุมชนที่อยู่ในเขตพื้นที่อนุรักษ์ ข้อเสนอแนะในเชิงปฏิบัติ ควรส่งเสริมความรู้ ความเข้าใจและการตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรป่าชุมชน เช่น การจัดอบรม ศึกษาวิจัย เพื่อเพิ่มทักษะ ความรู้ เทคนิค ด้านการสำรวจ การติดตามความหลากหลายทางชีวภาพในท้องถิ่น โดยอาจเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างชุมชน โรงเรียน ปราชญ์ชาวบ้าน ภาครัฐ ภาคเอกชน ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป ควรมีการพิจารณาเกณฑ์และตัวชี้วัดการประเมินตนเองในด้านเทคโนโลยี นวัตกรรม และการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศเพื่อให้เกิดความเหมาะสมกับบริบทของพื้นที่และกลุ่มเป้าหมายตามช่วงเวลาและสถานการณ์ปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- กองนโยบายและแผนสำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม. (2564). คู่มือเทคนิคการกำหนดตัวชี้วัด. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2565). การเสริมพลังกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น. เชียงใหม่: มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น.
- ธัญญธรณ์ แพร่สะอาด. (2558). การจัดการทรัพยากรป่าไม้บริเวณพื้นที่ต้นน้ำของชุมชนบ้านขอบด้ง อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่. ใน วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นรินทร์ เอื้อศิริวรรณ และคณะ. (2560). การกำหนดหลักเกณฑ์คัดเลือกตำแหน่งที่เหมาะสมสำหรับการจัดตั้งสถานีตรวจสอบน้ำหนักโดยใช้ทฤษฎีกระบวนการลำดับชั้นเชิงวิเคราะห์ (AHP). วารสารวิศวกรรมสารเกษมบัณฑิต, 7(1), 17-33.
- นิตยา โพธิ์นอก และรัชต์ แสงมหะหมัด. (2560). การเสริมสร้างศักยภาพชุมชนเพื่อใช้สิทธิในการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาชุมชนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา. วารสารสถาบันพระปกเกล้า, 15(2), 70-93.
- ผู้นำชุมชนบ้านคอกคี่. (7 กรกฎาคม 2566). การจัดการตนเองที่มีต่อความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน. (ชนกันท์ มีสกุล, ผู้สัมภาษณ์)
- ผู้นำชุมชนบ้านสามขา. (18 ตุลาคม 2566). การจัดการตนเองที่มีต่อความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน. (ชนกันท์ มีสกุล, ผู้สัมภาษณ์)
- ผู้นำชุมชนบ้านหัวทุ่ง. (27 พฤศจิกายน 2566). การจัดการตนเองที่มีต่อความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน. (ชนกันท์ มีสกุล, ผู้สัมภาษณ์)

- ผู้ให้ข้อมูลสำคัญชุมชนตำบลเชื้อเพลิง. (9 ธันวาคม 2566). การจัดการตนเองที่มีต่อความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน. (ชนกนันท์ มีสกุล, ผู้สัมภาษณ์)
- พิชิต ฤทธิจรูญ. (2564). เทคนิคการวัดและประเมินผลการเรียนรู้. นครปฐม: เพชรเกษมการพิมพ์.
- มนสิข สิริสมบุญ. (2565). กลยุทธ์การจัดการเรียนรู้เชิงรุก. พระนครศรีอยุธยา: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรราชวิทยาลัย.
- เยาวนิจ กิตติธรรกุล. (2564). การจัดการพื้นที่ชายฝั่งโดยชุมชนและความยั่งยืน. ใน เอกสารประกอบการสอนวิชา 832 - 531. สงขลา: สถาบันทรัพยากรทะเลและชายฝั่ง คณะการจัดการสิ่งแวดล้อมมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- รัตนชัย เพ็ชรสมบัติ และคณะ. (2564). การพัฒนาชุดของหลักการ เกณฑ์ ตัวบ่งชี้ และตัวตรวจสอบศักยภาพการจัดการดูแลผู้สูงอายุขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก. วารสารสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, 5(4), 141-147.
- วรวิทย์ นพแก้ว. (2566). ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชนในพื้นที่ตำบลห้วยแก้ว อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่. วารสารภูมิโนเวศพัฒนาอย่างยั่งยืน, 4(2), 40-55.
- วิจารณ์ พานิช. (2557). การประเมินเพื่อมอบอำนาจการเรียนรู้. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สานอักษร จำกัด.
- สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม. (2559). คู่มือแนวทางการจัดเก็บข้อมูลตัวชี้วัดการติดตามผลการดำเนินงานและประเมินโครงการ. กรุงเทพมหานคร: สถาบันคีนันแห่งเอเชีย.
- สุวิญชา รักษาญ และคณะ. (2566). การพัฒนาเกณฑ์การประเมินการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนสู่ความยั่งยืน. วารสารสังคมศาสตร์และวัฒนธรรม, 7(3), 64-81.
- อรรถพล อ่างคำ. (2548). การพัฒนาดัชนีชี้วัดการดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อมสำหรับโครงการเหมืองแร่. ใน วิทยานิพนธ์วิศวกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิศวกรรมเหมืองแร่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Best, J. W. (1981). Research in Education. New Delhi: Prentice Hall Of India Pvt. Ltd.
- Charnley, S. P. & Melissa, R. (2007). Community Forestry in Theory and Practice. Retrieved August 5, 2023, from <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.35.081705.123143>.
- CIFOR. (1999). The CIFOR Criteria and Indicators Generic Template. Jakarta, Indonesia: Center for International Forestry Research.
- FAO. (2023). Sustainable forest management. Retrieved August 5, 2023, from <https://www.fao.org/sustainable-forestsmanagement/en/#:~:text=The%20aim%20of%20sustainable%20forest,the%20sustainable%20development%20of%20communitiescation.html>.
- Huizingh, E. K. R. E. & Vrolijk, H. C. J. (1995). Decision support for information systems management: applying analytic hierarchy process. FEB Research Institute: s.n.
- Khadka, C. & Vacik, H. (2012). Use of multi-criteria analysis (MCA) for supporting community forest management. iForest-Biogeoecsciences & Forestry, 5(2), 60-71.
- Mendoza, A. G. & Prabhu, R. (2003). Qualitative multi-criteria approaches to assessing indicators of sustainable forest resource management. Forest Ecology and Management, 174(1), 329-343.
- Rabiul, I. et al. (2010). Criteria and Indicators for Sustainable Forest Management in Malaysia. American Journal of Environmental Sciences, 6(3), 212-218.

- Ritchie, B. et al. (2000). Criteria and Indicators of Sustainability in Community Managed Forest Landscapes. Bogor, Indonesia: Center for International Forestry Research.
- Sahoo, P. K. & Riedel, T. (1998). Mean Value Theorems and Functional Equations. Singapore: World Scientific Publishing Company.
- Srisard, O. (2018). Self-Assessment. Journal of Educational Measurement Mahasarakham University, 17(2), 1-10.
- Sutton, M. A. & Rudd, A. M. (2015). The effect of leadership and other contextual conditions on the ecological and socio-economic success of small-scale fisheries in Southeast Asia. Retrieved August 5, 2023, from <https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2015.06.009>